

УДК 159.929:364.624.4
doi: 10.15330/ps.11.1.59-66

Зоряна Ковальчук

доктор психологічних наук, професор
заступник декана факультету психології
Львівського державного університету
внутрішніх справ
ORCID 0000-0002-2355-2129
e-mail: zoriana01051974@i.ua

Zoriana Kovalchuk

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
deputy dean of Faculty of the Psychology
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID 0000-0002-2355-2129
e-mail: zoriana01051974@i.ua

САМОТНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКА

LONELINESS AS A DETERMINANT DEVIANT BEHAVIOR OF A TEEN

Анотація. *Метою нашої статті є розкрити сутність девіантної поведінки та виокремити почуття самотності, як одну з детермінант девіантної поведінки. Методи і методика дослідження:* аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми девіантної поведінки та її детермінант, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація наукових даних. **Результати.** У статті порушено тему детермінант, які впливають на формування девіантної поведінки у підлітків. Особливу увагу автор надає такому феномену як самотність у контексті вікової кризи підліткового віку та особистісних конструктів. Аналізуючи дані про підлітків з девіантною поведінкою, відзначено, що гостре почуття самотності формує суб'єктивні передумови для виникнення асоціально-кримінальних груп. Обґрунтовано думку про те, що самотність підлітка є результатом неправильної організації спілкування з дорослими і веде до деформації розвитку особистості, спонукаючи підлітка шукати групи, що компенсують дефіцит спілкування. Причинами усамітнення можуть послужити як неприйняття фізіологічних змін власного тіла, так і складність налагодження комунікативних зв'язків з однолітками та різноманітні внутрішні переживання. **Висновки.** Для більшості підлітків цей вік є тяжким етапом, який може накласти відбиток на все життя. З підлітками, які переживають самотність, необхідно проводити психологічну роботу, бесіди, частіше заохочувати їх, проявляти увагу до їхніх заслуг, до їх особистих якостей під час присутності інших членів колективу, намагатися підвищити їх статус в групі, але робити це потрібно дуже акуратно, намагаючись не порушити особистого простору дитини, інакше він ще сильніше замкнеться в собі. У самому ж колективі необхідно якомога частіше проводити бесіди про цінності дружби, любові, взаємоповаги. Адже за результатами творчих робіт самих же підлітків, основна причина їх відчуженості, замкнутості – неналагодженість відносини в колективі, «вимикання» з нього, а потім вже – характерні риси особистості.

Ключові слова: підлітки, девіантна поведінка, самотність, вікова криза.

Abstract. Purpose. The aim of our article is to reveal the essence of deviant behavior and to single out the feeling of loneliness as one of the determinants of deviant behavior. **Methods.** Research methods and techniques: analysis, synthesis, comparison of modern scientific and empirical research on the problem of deviant behavior and its determinants, as well as their generalization, classification and systematization of scientific data. **Results.** The article raises the topic of determinants that affect the formation of deviant behavior in adolescents. The author pays special attention to such a phenomenon as loneliness in the context of the age crisis of adolescence and personality constructs. Analyzing the data on adolescents with deviant behavior, it was noted that an acute sense of loneliness creates subjective preconditions for the emergence of antisocial criminal groups. The opinion is substantiated that the adolescent's loneliness is the result of improper organization of communication with adults and leads to deformations of personality development, prompting the adolescent to look for groups that compensate for the lack of communication. The reasons for loneliness can be both the rejection of physiological changes in one's body, as well as the difficulty of establishing communicative connections with peers and various internal experiences. **Conclusions.** For most teens, this age is a difficult stage that can affect a lifetime. It is necessary to conduct psychological work, conversations with adolescents who are experiencing loneliness, to encourage them more often, to pay attention to their merits, to their personal qualities in the presence of other team members, to try to raise their status in the group, but it should be done very carefully. do not violate the child's personal space, otherwise he will become even more introverted. In the team itself it is necessary to hold conversations as often as possible about the values of friendship, love, mutual respect. After all, according to the results of the creative work of the teenagers themselves, the main reason for their alienation, isolation – the lack of relations in the team, «switching off» from it, and then – the characteristics of the individual.

Keywords: adolescents, deviant behavior, loneliness, age crisis.

Постановка проблеми. Феномен девіантної поведінки підлітків з кожним роком стає більш популярним у дослідженнях науковців упродовж останнього десятиліття. Варто виокремити головні підходи до цього явища. Цікавою для дослідників ця проблема є ще й тому, що вона є на стику багатьох наук: філософії, педагогіки, психології, психіатрії, соціології, правознавства, кожна з них має свою методологію та термінологію вивчення, особисте усвідомлення механізмів дослідження формування девіантної поведінки.

Не менш важливою психологічною та соціальною властивістю є те, що підліток вишукує власний тип стосунків з однолітками, а відсутність таких переживається ними надзвичайно болісно. Саме тому за причини неусвідомлення, самоствердження у девіантних референтних угрупованнях, страх бути відторгненим, обмеженість у спілкуванні та дружбі з дорослими та ровесниками, підліток часто переживає почуття самотності.

Самотність – цей феномен знайомий мабуть кожному. Найчастіше ми зіштовхуємося з ним, коли залишаємося наодинці, тобто в соціальній ізоляції, проте це зовсім не обов'язково, адже навіть за присутності людей можна почуватись самотнім, і вже тоді це почуття буде значно гостріше переживатись особистістю. І навпаки, перебуваючи довший час наодинці людина може не відчувати самотності. Це почуття переживає кожна сьома особистість у нашій країні. Байдужість оточуючих, самотність та безгрошів'я призводять до меланхолії, депресії. Саме самотність фігурує в центрі основних причин самогубств у підлітковому віці та є добре знайомою психотерапевтам та психологам-консультантам. Мова йде про самотність, яка призводить до важких страждань та з якими буває часом дуже важко впоратися, особливо підлітку.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями девіантної поведінки підлітків займалися упродовж минулого століття значна кількість вчених. Так, фізіологічний та психологічний аспекти розкривали Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, Д. Ламброзо, О. Петровський, В. Шелдон; у соціології цими питаннями займалися Г. Беккер, Е. Дюркгейм, Р. Лінтон, Р. Мертон, Міллер; у педагогіці проблему девіції підлітків розкривали П. Блонський, Г. Гордон, Я. Корчак, А. Макаренко, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та інші. Яскравих фарб у цю картину досліджень девіантної поведінки додають представники багаточисельних психологічних шкіл і напрямків щодо феномену самотності, зокрема, від представників поведінкової до гуманістичної психології та психоаналізу. Ще донедавна ці дослідження були досить незначними та вміщалися в основну збірку статей за редакцією М. Покровського (Кондрашенко, 1988), проте зараз спостерігаємо усе новіші наукові думки щодо особистісних причин самотності, зокрема, у працях Д. Віннікотта, Дж. Адлера, Д. Біої.

Проте при усьому різноманітті підходів науковий інтерес до проблеми чинників впливу на формування девіантної поведінки та в цілому цілісної картини щодо почуття самотності і досі залишається дискусійним. У світовій науковій літературі дослідження девіантної поведінки представлені досить широко, а у вітчизняній педагогіці та психології – визначальні, адже саме девіантна поведінка є особливим бар'єром до нормальної соціалізації молодого покоління, становлення та розвитку його громадянської самосвідомості.

Метою нашої статті є розкрити сутність девіантної поведінки та виокремити почуття самотності як одну з детермінант девіантної поведінки.

Методи і методика дослідження: аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми девіантної поведінки та її детермінант, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація наукових даних.

Виклад основних положень. У сучасній психології існують різні підходи до характеристики поняття девіантної поведінки. Зокрема, А. Лічко виокремлює два поняття:

1. Поведінка деліквентна – це дрібні вчинки чи правопорушення, які відрізняються від криміналу, тобто таких, що не вкладаються у статтю Кримінального кодексу. Поведінка, яка характеризується як деліквентна, бере свій початок від прогулів у школі та включеності в асоціальні групи однолітків. Наслідком цього є дрібні хуліганські вчинки, знуцання та цькування молодших чи слабших, булінг, вимагання грошей, викрадення (маючи на меті

«покататися») велосипедів чи мопедів та мотоциклів, які потім покидають будь-де, викрадення невеликих сум грошей з власного дому і таке інше.

А. Лічко переконує, що переважна більшість деліквентних випадків має соціальні детермінанти.

2. Девіантність (як відхилення від норми) – поняття дещо ширше, яке містить не лише деліквентність, а й уже інші порушення поведінки, включаючи алкоголізм чи спроби суїциду (Лічко, 1977).

Вчений В. Кондрашенко пропонує дещо складнішу ієрархію видів порушення поведінки. Він стверджує, що порушення поведінки включають девіантну поведінку, тобто поведінкові відхилення психічно здорових людей, під час характеристики якої необхідні правові, психологічні, соціальні критерії та зрушення поведінкові при психічно-нервових захворюваннях, користуючись критеріями медицини (Кордашенко, 1988).

Вчені В. Ковальов, А. Амбрунова, Л. Жизлова представляють наступні типи відхильної поведінки, зокрема, аутоагресивна поведінка, деліквентна (злочинна) поведінка, антисоціальна поведінка, антидисциплінарна поведінка. Ми переконані, що запропонована кваліфікація не є коректною, адже у більшості психологічних та юридичних джерел антисоціальною поведінкою вважають саме злочинну.

В. Кудрявцева поділяє усі види відхильної поведінки на три групи, зокрема: 1. Відхилення з корисливою орієнтацією. 2. Відхилення з агресивною орієнтацією, які детерміновані мотивами помсти, неповаги до людини, ворожості. 3. Відхилення пасивно-соціального типу, які взаємопов'язані з відчуженням від зацікавленості колективом та суспільством (алкоголізм, наркотики, суїцидальні ухили, бродяжництво), позаяк усі ці явища є реальною формою відмови від активності в житті та розв'язання власних та соціальних проблем.

Деякий вплив на утворення чи формування мотивів має фрустрація. Це складний психоемоційний стан, що виникає як реакція на неможливість задоволення будь-якої вагомої для суб'єкта потреби чи нужди. Вона викликає новішу мотивацію, зокрема, щодо подолання перешкоди, яка щойно виникла. Фрустрація може проявлятися як дратівливість, агресивність та гнів чи обурення.

Коли немає конкретної мети така реакція може скеруватись на цілком випадковий об'єкт чи трансформуватись у поведінку суїциду. Тільки у таких випадках, коли дійсні поведінкові мотиви незрозумілі для довколишніх, підліткові правопорушення нерідко видаються оточуючим невмотивованими, суїциди мають фон загадковості. Деякі вчені пов'язують механізми зародження девіантної поведінки з особливостями процесу адаптації підлітків.

У тому випадку адаптація підлітків до соціуму представляється у трьох напрямках: адаптивність як фон позитивної взаємодії неповнолітніх з дорослими у системі виховання; стан адаптації (ставлення людини до умов та ситуації у яку вона потрапила); адаптивна поведінка (в користь виховного середовища).

У своєму поєднанні вони мають дати уявлення про те, у яких межах корисно та доцільно вберегти індивідуальність та незалежність підлітка та дитини, а в інших – його здатність до тіснішого злиття з соціальним середовищем.

Як стверджують фахівці у напрямку девіантної поведінки найбільш схильними до поведінки злочинів вважаються підлітки 14–18 років. Такі підлітки живуть зазвичай у неблагополучних сім'ях, а це пов'язане з негативними емоційними переживаннями щодо поганих житлових умов та матеріальним забезпеченням, напруженими стосунками між членами родини і пониженою турботою про виховання дітей. Таким підліткам характерні такі риси: систематична неуспішність, відособлення від колективу школи та негативні взаємостосунки з вчителями (Завацька, Боярин, Бриль, Спицька, 2015).

Отже, девіантна поведінка неповнолітніх є різною в своїх проявах та мірою вираженості. Детермінована впливом факторів соціального зовнішнього середовища (зокрема, мікросередовища), а також його почуттями та особистісними властивостями підлітка, що окреслюють його власну реакцію на різноманітні невдачі у житті.

Віковий період підлітка називають критичним, адже це період формування особи, коли організм має підвищену чутливість та сензитивність до усіх внутрішніх та зовнішніх впливів. У цей період навіть окремі дії можуть мати незворотні наслідки та особливо є важливими, як ні в один інший час розвитку. У ці періоди часто можна спостерігати психологічну напруженість, адже відбувається перебудова як організму з фізіологічної точки зору, так і психіки в цілому. Ці досить складні внутрішні стани проявляються вираженою конфліктністю. Психологи вважають їх нормальними, за тривалістю – до року часу.

Криза підліткового віку відрізняється від інших криз силою та більшою тривалістю за часом. Це виявляється в негативізмі та бурхливих реакціях щодо дій з боку дорослих. Якщо подібний стан триває надто бурхливо та довго, варта батькам поговорити зі шкільним психологом та визначити, чи не набирає така криза форми ненормативності у підлітка. У випадку, якщо батьки з розумінням ставляться до своєї дитини, розуміють її, знаходять спільні точки дотику у взаємодії, мають спільні інтереси, то криза має усі шанси пройти спокійно, неагресивно та згладжено.

Вчені поділяють підлітковий вік на дві частини: старший та молодший підлітковий вік, що мають деякі розбіжності. Зокрема, молодшому підлітку притаманне новоутворення ідентифікація, старшому підлітку – перше кохання та почуття самостійності (Шнайдер, 2005).

Старший підлітковий вік є особливо чутливим до формування ціннісних орієнтацій, оскільки сприяє становленню світогляду і власного ставлення до навколишньої дійсності.

Тривожний та недовірливий підліток є у стані невпевненості, а це призводить до недовіри до світу та людей, що його оточують. Часто такий підліток боїться інших, очікує збоку образи, насмішки, будь-якого нападу. У такому стані важко дати собі раду зі звичними справами, з виконанням шкільних домашніх завдань. Для свого захисту спрацьовують механізми агресії, що спрямована на інших. Відомий метод захисту, яким користуються тривожні підлітки, звучить як «хай краще бояться мене, ніж я маю боятись когось!». Така агресивна маска ховає тривожність не лише від оточення, а й від самого себе. А глибоко всередині у них тривожність, невпевненість, розгубленість та відсутність опори та твердості. Також підліток відмовляється спілкуватись із загрозливою для нього особою, намагається її оминати та уникати спілкування. Підліток такий малоактивний, замкнутий в собі та самотній (Заверуха, 2018).

Вчений С. Халл, що є фахівцем у психології підліткового віку, вважає, що існує близько дванадцяти таких протиріч. До прикладу, велика активність у підлітка може змінитися раптово на знесилення, пристрасть до спілкування – на замкнутість, альтруїзм міняється на егоїзм, самовпевненість раптово змінюється на зняковіння, шалена радість – на смуток, моральні високі домагання змінюються на знижену мотивованість, апатія перетікає у тонку чутливість, зацікавленість спостереженнями – у довготривалі роздумування, устремління до нового раптом змінюються на любов до стандартного, шаблонного, бажання читати – на зневагу до книг, живий інтерес – на інтелектуальну байдужість тощо. Вчений Л. Виготський акцентував на тому, що таких протиріч може бути в рази більше (Словник педагогічних та психологічних термінів, 2013).

Підлітковий вік є надзвичайно тяжким періодом психічного розвитку, і характеризуючи його варто мати на увазі цілий ряд різних обставин. З одного боку підлітки уже стоять на порозі дорослого життя, у їх поведінці уже спостерігається спрямованість на зрілі дорослі форми взаємодії та різних ставлень, а з іншого – рівень та особливості їх психічного розвитку все ще є дитячими.

Одним з головних новоутворень підліткового віку є формування довільності усіх процесів психіки, що спричинені перш за все новішими та вищими вимогами щодо них зі сторони навчальної діяльності. Тобто підліток уже здатний цілеспрямовано організувати власну увагу, мислення, пам'ять, увагу, регулювати особистісні вольові та емоційні процеси і т.ін.

Можливості підлітка виростають також і у здатності зберігати зосередженість на предметах не лише наочних, а й на уявних. Уміння розподіляти та перемикати увагу вдосконалюється. Більш контрольованою стає увага, збільшуються деякі моменти у самоконтролі та саморегулюванні. Особливим є не лише те, що зростає стійкість та обсяг уваги, але й специфіка вибірковості.

Формування уваги у підлітковому віці безпосередньо пов'язаний з розвитком на-полегливості, а той факт, що довільність зростає, є проявом прямої вольової активності особистості підліткового віку (Капська, Олексяк, Калаур, Фалинська, 2010).

Сприйняття та відчуття підлітка формуються та працюють у тісному взаємозв'язку. Відточення чутливості усіх відчуттів відображається у детальності та повноті сприймання. Змістовнішими стають сприймання, а більш диференційованими та тонкими – відчуття. Процеси відчуття та сприймання трансформуються у цілеспрямовані перцептивні та сенсорні дії.

Саморегуляція, що тісно пов'язана з мотивацією у перцептивній діяльності підлітка щоразу займає вагомішого значення.

Спостереження стають систематичними, вони включають в себе мисленнєві операції зіставлення, класифікації, узагальнення та порівняння об'єктів, що сприймаються (Симатова, 2006).

Інтелектуальна сфера теж зазнає змін, які виявляються у формуванні здібності до абстрактного мислення, у зміні співвідношення між абстрактним мисленням та конкретно-образним на користь першого, у розвитку понятійного мислення. Рефлексивне та теоретичне мислення притаманне перш за все для юнацького віку, проте уже починає формуватись у молодшому підлітковому віці.

Головне новоутворення підліткового віку – відкриття «Я», розвиток рефлексії (віддзеркалення себе в своєму образі «Я»), усвідомлення власної індивідуальності і її властивостей, поява життєвого плану, установки на усвідомлені ділянки життя, що спрямовує власне «Я» на прикладне включення у різноманітні сфери життя та діяльності. Такий процес іде у супроводі з різними проявами, як негативними, так і позитивними. Для підліткового періоду притаманні агресивність, дисгармонія у психічному та фізичному розвитку, дратівливість, тривога, неспокій, суперечність відчуттів, зниження працездатності, меланхолія, абстрактний бунт (Симатова, 2006).

Позитивні прояви виражаються в тому, що у підлітка з'являються нові цінності, потреби, відчуття близькості з іншими людьми, з природою, нове розуміння мистецтва. Головними процесами підліткового віку є: збільшення кола спілкування, загалом життєвого особистісного світу, чисельності людей, на яких орієнтується підліток. Для старшого підліткового віку типовими є внутрішня суперечність, спрямованість на крайнощі у позиціях та точках зору, підвищена агресивність та водночас сором'язливість, невизначений рівень домагань. Чим різкіше відмінність поміж дорослістю та ще дитинством, чим важливіші межі які розділяють їх, тим яскравіше виявляються напруженість і конфліктність.

Вчені, що досліджують дану тематику, сходяться у важливих характеристиках деякого протиріччя. Так, знаємо, що підліток – це вікова соціалізація, проростання у світ культури людей та цінностей суспільства, у той же час – це час індивідуалізації та усвідомлення особистісної неповторності та унікальності свого «Я» (Федосенко, 2009).

Подолання труднощів починається при зіткненні підлітка з небезпеками, погрозами або вимогами, яке проходить в три стадії: первинна (когнітивна і афективна) оцінка ситуації, вторинна оцінка альтернативних можливостей вирішення проблеми і третинна оцінка, тобто переоцінка ситуації і вибір нових альтернатив поведінки.

Отже, розвиваючись самосвідомість приводить до відносно стійкої самооцінки та певному рівню домагань. Досягнутий рівень психічного розвитку, збільшені можливості підлітка викликають у нього потребу в самостійності, самоствердженні, визнанні з боку дорослих його прав, його потенційних можливостей в плані участі в суспільно значущих

справах, приводячи до розвитку такого характерного для цього віку новоутворення як дорослість.

Почуття дорослості часто супроводжується почуттям самотності. Деколи вчені, які описують цей феномен, мають на увазі дуже різноманітний зміст цього поняття. До прикладу, Н. Лебедев трактує поняття самотності як соціальну ізоляцію, практичні психологи найчастіше пояснюють її як негативне явище. Проте Ю. Швалб та О. Данчева розкриваючи поняття самотності розкривають це поняття як соціальну ізоляцію та усамітнення, які носять лише тимчасово-просторову включеність особистості в соціальне середовище і зовсім не віддзеркалюють саме психологічну специфіку цього стану самотності. Вчені І. Кон та Р. Немов характеризуючи причини самотності та чинники, що її детермінують, взагалі відходять від визначень цього феномену як такого та задовольняються її поясненнями з соціальної точки зору.

Причин, за якими підліток може відчувати себе самотнім, існує безліч, однак найбільш часто зустрічаються такі: складні стосунки в сім'ї, труднощі в спілкуванні з однолітками, перші любовні і сексуальні переживання.

Коли між матір'ю і батьком не все гаразд, або вони занадто зайняті власним життям, підліток відчуває себе самотнім у колі сім'ї, не знаходить розуміння у дорослих і відчуває брак батьківської любові. Особливо гостро таке самотність сприймається саме в підлітковому віці, оскільки в цей час з дитиною відбуваються відчутні зміни у фізичному і психологічному плані, і йому потрібно з кимось про це говорити. Підійти до батьків і прямо задати їм питання, що цікавить здатні далеко не всі діти, а якщо мати з батьком всю свою увагу приділяють вирішенню своїх особистих проблем, підліток починає відчувати себе в родині зайвим, непотрібним. Все це може привести до важкої депресії.

Самотність серед однолітків часто відчувають підлітки, які мають будь-які комплекси щодо себе, або не можуть знайти спільні інтереси зі своїми ровесниками. Підліткам як чоловічої, так і жіночої статі часом важко звикнути до фізіологічних змін свого тіла – з'являються різні комплекси. Дівчата часто переживають через повноту, вікові акне, фізіологічні зміни тіла, особливо якщо їх розвиток йде швидшим або навпаки повільнішим темпом, ніж у більшості однолітків. Хлопчики переживають через недостатньо високий зріст, вугрі, зміни голосу. У підлітків, які не можуть знайти спільних інтересів зі своїми ровесниками, часто виникають депресивні думки, оскільки вони відчайдушно хочуть знайти близького друга, з яким можна буде ділитися будь-якими проблемами, а у відповідь отримують лише нерозуміння.

Перші любовні і сексуальні переживання, які відчувають підлітками, часто призводять до самотності і замкнутості в собі. Хлопчик чи дівчинка соромляться з будь-ким розмовляти про те, що з ними відбувається, вважаючи це чимось ганебним, і бояться того, що хтось може дізнатися про їх секреті – закоханості або сексуальному бажанні. Це часто призводить до тривожності і депресії.

Почуття самотності у підлітків переживається ними паралельно з цілим рядом інших особистісних новоутворень. Воно є обов'язковою складовою цілого комплексу емоційних реакцій психіки підлітка, зокрема, в ситуації конфлікту. Під час деяких внутрішньо особистісних процесів це почуття допомагає стабілізувати чи дестабілізувати рефлексії підлітка. Проте саме завдяки самотності у підлітка є можливість стати незалежним та автентичним від соціуму.

Варто зазначити, що самотність дещо ускладнює комунікацію з однолітками та заважає налагодженню інтимно-особистісних стосунків, стає на перешкоді повноцінним довірливим стосункам, впливає на розвиток негативного самосприйняття та тягне за собою відчуття психологічного дискомфорту та психічного нездоров'я. Супроводжується відчуття самотності також і почуттями сором'язливості, відкинутості, некомпетентності, нікчемності, невпевненості в собі, низькою самооцінкою, спрямованістю до психічної ізоляваності, підвищеною конфліктністю, відчуття несприйняття іншими, несприйняття дійсності та часті фантазування та мрії.

Таким чином, більшість психолого-педагогічних проблем виявляється так чи інакше пов'язаних з труднощами спілкування, деформації якого ведуть до появи неадекватних форм поведінки. Вивчаючи спілкування і деформації особистісного розвитку, дослідники недостатньо уваги приділяють самотності, яке імпліцитно присутній в якості найважливішого переживання підлітка, виникає в результаті деформацій його взаємин з оточуючими.

Виникнення в підлітковому віці гострого почуття самотності тягне за собою дефіцитне і дефектне спілкування, причому не завжди вдається встановити, що тут є причиною, а що наслідком. Такі явища можуть призводити до втеч з дому, бродяжництва, шкільним прогулів або відмови від навчання, брехні, агресивної поведінки, захопленню графіті (настінними малюнками і написами непристойного характеру), субкультурних девіацій (вживання сленгу, нанесення шрамів, татуювання та ін.). Подібні форми, на думку дослідників, можуть бути визначені як асоціальна поведінка.

Аналізуючи дані про підлітків з девіантною поведінкою, дослідники відзначають, що гостре почуття самотності формує суб'єктивні передумови для виникнення асоціально-кримінальних груп.

Самотність підлітка є результатом неправильної організації спілкування з дорослими і веде до деформацій розвитку особистості, спонукаючи підлітка шукати групи, що компенсують дефіцит спілкування. Більшість дослідників зазвичай розглядають віковий склад таких груп, менше уваги приділяючи їх спрямованості. З іншого боку, в психолого-педагогічній літературі є дослідження, присвячені особливостям особистості антисоціального підлітка, в той час як проміжні ступені, до яких, на наш погляд, можна віднести асоціальну поведінку і більш ранню її передумову – самотність, – вивчені в недостатній мірі.

Підлітки, особливо ті, які мають низький статус у групі, не виділяють для себе цінності спілкування, тому що не знаходять в собі даних рис і властивостей, на перше місце вони ставлять цінності, сформульовані для них суспільством, сім'єю: свобода, здоров'я, цікава робота, відповідальність, освіченість. Деякі виділяють впевненість в собі, внутрішній спокій – підліток явно бачить в оволодінні цими цінностями стимул щодо подолання бар'єрів у спілкуванні. Таким чином, відчуваючи почуття відчуження і маючи низку самооцінку, підліток починає шукати причини в собі, намагається налагодити гармонійні відносини, перш за все, всередині свого «Я», а не всередині колективу. Деякі підлітки цілеспрямовано намагаються подолати почуття негативного самотності, трансформувати його в позитивне (Федосенко, 2009).

Ці підлітки не потребують особливої психологічної роботи з ними, головне – завжди підтримувати підлітків у їхніх починаннях, залучати до громадської діяльності, давати можливість якомога частіше проявляти свої особистісні якості, заохочувати їх. Подолання почуття високого самотності цих підлітків відбудеться у старших класах. Підлітки з високим статусом у групі часто ставлять свою особистість вище інших і тим самим віддаляють себе від колективу, від чого можуть страждати все своє життя. У той же час багато хто з таких людей домагаються в майбутньому високих постів і кар'єрного зростання, поступаючись інтересами інших. Незважаючи на це, з точки зору класного керівника або шкільного психолога ні в якому разі не повинна випадати та частина колективу, якій важко самотійно впоратися з подоланням почуття негативного самотності, і яка часом тільки погіршує становище, ще більше віддаляючись від колективу.

Висновки. Отже, для більшості підлітків цей вік є тяжким етапом, який може накласти відбиток на все життя. З підлітками, які переживають самотність, необхідно проводити психологічну роботу, бесіди, частіше заохочувати їх, проявляти увагу до їхніх заслуг, до їх особистих якостей під час присутності інших членів колективу, намагатися підвищити їх статус в групі, але робити це потрібно дуже акуратно, намагаючись не порушити особистого простору дитини, інакше він ще сильніше замкнеться в собі. У самому ж колективі необхідно якомога частіше проводити бесіди про цінності дружби, любові, взаємоповаги. Адже за результатами творчих робіт самих же підлітків, основна

причина їх відчуженості, замкнутості – неналагодженість відносини в колективі, «вимикання» з нього, а потім вже – характерні риси особистості.

1. Афанасьєва В. В. Вплив сім'ї та школи на девіантну поведінку підлітка. *Соціальна педагогіка : теорія і практика*. 2008. № 4. С. 43–51.
2. Завацька Н. Є., Боярин Л. В., Бриль М. М., Спицька Л. В. Психологія соціально дезадаптованої поведінки підлітків із дистантних сімей та її корекція : монографія / під ред. Н. Є. Завацької. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. 227 с.
3. Заверуха О. Я. Психологічні причини адиктивної поведінки підлітків батьків трудових мігрантів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. Сєверодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2018. № 1 (45). С. 127–134.
4. Капська А. Й., Олексяк Н. О., Калаур С. М., Фалинська З. З. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями. Тернопіль : Астон, 2010. 304 с.
5. Кондрашенко В. Т. Девиантное поведение у подростков: социально-психологические и психиатрические аспекты. Минск : Беларусь, 1988. 265 с.
6. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Санкт-Петербург : Речь, 2010. 256 с.
7. Покровский Н. Е. Лабиринты одиночества / сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровский. Москва : Прогресс, 1989. 624 с.
8. Райгородский Д. Я. Психология семьи. Самара : Изд. дом «БАХРАХ-М», 2007. 752 с.
9. Симатова О. Б. Психология зависимости. Чита : Изд-во ЗабГГПУ, 2006. 308 с.
10. Словник педагогічних та психологічних термінів / упорядники: Л. В. Боярин, А. В. Драпака, О. В. Пентелейчук, Г. В. Руда, І. К. Унгурян, О. Т. Федунівич-Швед. Чернівці : Черемош, 2013. 130 с.
11. Федосенко Е. В. Помощь подростку: Полное практическое руководство для психологов, педагогов и родителей. Санкт-Петербург : Речь ; Москва : Сфера, 2009. 320 с.
12. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков. Москва : Академический проект ; Трикста, 2005. 336 с. (Психологические технологии).

REFERENCES

1. Afanaseva V. V. (2008). Vplyv simi ta shkoly na deviantnu povedinku pidlitka [Influence of family and school on adolescent deviant behavior]. *Sotsialna pedahohika: teoriia i praktyka*, 4, 43–51 [in Ukrainian].
2. Zavatska N. Ye., Boiaryn L. V., Bryl M. M., Spytka L. V. 2015. Psykholohiia sotsialno dezadaptovanoi povedinky pidlitkiv iz dystantnykh simei ta yii korektsiia: monohrafiia [Psychology of socially maladapted behavior of adolescents from distant families and its correction]: monograph / pid red. N. Ye. Zavatskoi. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia [in Ukrainian].
3. Zaverukha O. Ia. (2018). Psykholohichni prychny adyktivnoi povedinky pidlitkiv batkiv trudovykh mihrantiv [Psychological causes of addictive behavior of adolescents and parents of migrant workers]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*. Sievierodonetsk: SNU im. V. Dalia, 1 (45), 127–134 [in Ukrainian].
4. Kapska A. Y., Oleksiak N. O., Kalaur S. M., Falynska Z. Z. (2010). Sotsialno-pedahohichna robota z problemnymy simiamy [Socio-pedagogical work with problem families]. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
5. Kondrashenko V. T. (1988). Devyantnoe povedenye u podrostkov: sotsyalno-psykholohycheskye y psykhyatrycheskye aspekty [Deviant behavior in adolescents: socio-psychological and psychiatric aspects]. Mynsk: Belarus [in Belarus].
6. Lychko A. E. (2010). Psykhopaty y aktsentuatsyy kharaktera u podrostkov [Psychopathies and character accentuations in adolescents]. Sankt-Peterburh: Rech [in Russian].
7. Pokrovskiy N. E. (1989). Labyrynty odynochestva (Labyrinths of loneliness) / sost., obshch. red. y predysl. N. E. Pokrovskiy. Moskva: Prohress [in Russian].
8. Raihorodskiy D. Ya. (2007). Psykholohiya semjy [Family psychology]. Samara: Yzd. dom «BAKhRAKh-M» [in Russian].
9. Symatova O. B. (2006). Psykholohiya zavysymosty [Psychology of addiction]. Chyta: Yzd-vo ZabHHPU [in Russian].
10. Slovnyk pedahohichnykh ta psykholohichnykh terminiv [Dictionary of pedagogical and psychological terms] (2013) / uporiadnyky: L. V. Boiaryn, A. V. Drapaka, O. V. Penteleichuk, H. V. Ruda, I. K. Unhurian, O. T. Fedunovykh-Shved. Chernivtsi: Cheremosh [in Ukrainian].
11. Fedosenko E. V. (2009). Pomoshch podrostku: Polnoe praktycheskoe rukovodstvo dlia psykholohov, pedahohov y rodytelei [Helping a Teenager: A Complete Practical Guide for Psychologists, Educators and Parents]. Sankt-Peterburg: Rech; Moskva: Sfera [in Russian].
12. Shneider L. B. (2005). Devyantnoe povedenye detei y podrostkov [Deviant behavior of children and adolescents]. Moskva: Akademicheskyy proekt; Tryksta (Psykhologhycheskye tekhnolohyy) [in Russian].